

VITA

MÓDSZERBELI TANULSÁGOK PAIS DEZSŐ VITÁI ALAPJÁN

1. Kecskemét nevééről

A Népünk és Nyelvünk folyóirat jelentőségéhez tartozik /a népnyelv és a nyelvjárások vizsgálatának új szempontjait felvető módszerbeli írások mellett/ az a két vita, melyek nagyobb-részt a folyóirat hasábjain folytak. E viták főként a bennük kifejtett módszerbeli, szemléletbeli megállapítások miatt érdemlik meg fokozott figyelmünket. Jelentőségüket PAIS DEZSŐ neve és az általa kérlelhetetlenül képviselt kizárólag tudományos szempontok mutatják.

Az első vita résztvevői BÁTKY ZSIGMOND és PAIS DEZSŐ. A MNy. XXIII, 75. lapján PAIS a Levélszekrény rovatban egy kérdésre válaszolva azt írja, hogy határozott felvilágosítást nem tud adni Kecskemét nevének eredetére vonatkozóan. Feltételezi, hogy a város neve szóösszetétel útján keletkezett, ennek az összetételnek első tagja a kecske köznévi lehet. Részben e közleményre reflektálva Bátky a NÉNY. I, 38--9. lapjain -- egyéb helynevekkel együtt -- Kecskemétet is „megfejt”. Ő is összetételnek tartja a nevet, melynek utótagja szerinte megya 'mezsye, határ, szél, vég' volt eredetileg; előtagja pedig egy Kecske nevű egykori birtokost jelző személynév. Analógiaként ehhez egyéb, birtokosról elnevezett helyneveket idéz. Bátky egyik mondata félreérthető: úgy is olvasható, mintha Pais is Czuczor nyomán kísérelte volna meg Kecskemét magyarázatát. Bátky írására Pais ismét a Levélszekrény rovatban reagál /MNy. XXV, 80/. Leszögezi, hogy nem próbált meg semmiféle magyarázatot

adni a helynévre, mivel szerinte Kecskemét „rebellis” név, mely ellenáll a megfejtési kísérleteknek. Egyúttal tiltakozik a Czuczor-epigon vélt vagy vélhető vádja ellen.

Itt lezárulhatna a vita, ha Bátky, akinek -- ha jól sejtjük -- imponált, hogy egy „céhbeli nyelvész”-szel vitatkozhat, nem folytatná. Bátky, mivel félreérti vagy tudatosan félreolvassa Pais sorait, úgy véli, ha nem Pais Czuczor követője, akkor biztosan ő. Ezért sértetten mentegetőzik, majd vehemensen védve igazát, részletesen kifejti /sok homályos célzással, sokszor oda nem illő utalással, gondolati és logikai bakugrással -- Pais szerint néha „balladai homályossággal”/ saját gondolatmenetét, melynek eredményeképpen a Kecse † megye = személynév † határ összetételig jutott. Bátky stílusa teljesen kora „úri középosztályának” stílusa, az akadémikus viták stílusa: én se sértek mást, hogy engem se sértsen senki. Elkövet azonban egy baklövést: szerénységét /vagy álszerénységét?/ túlzásba víve folyton azt emlegeti, hogy ő laikus nyelvész; dolgozata végén kijelenti, hogy jó szívvvel venné, ha valaki nyelvészeti oldalról is megvizsgálná az ő ötleteit, igazolva vagy elvetve őket.

Megkapja a választ. Pais 16 oldalon /NéNy. II, 24--40/ történeti adatok alapján kifejti: Kecskemét < kecske száraz ere. Magyarázatát mind hangtani, mind jelentéstani oldalról részletekbe menő alaposággal indokolja, megkeresi a név lehetséges tárgyi összefüggéseit is /magyarázatát a FNESz is elfogadja/. Miután így példát mutatott a történeti alapból kiinduló nyelvészeti okfejtésre, cikke második részében kritika alá veszi Bátky példáit és módszerét. Kifogásolja, hogy Bátky nem az eredeti és megbízható forrásokat használja, hanem általában megelégszik az „indexekkel” /pedig tudjuk, hogy nemcsak Kovács vagy Czinár, hanem sokszor Fejér sem az eredeti helyesírásban közli anyagát/. Kifogásolja továbbá Bátky adatközlési módszerét: vitapartnere adatai gyakran pontatlanok -- nemcsak rossz forrásai miatt, hanem, mert Bátky kedve szerint válogat a rendelkezésre álló adatokból, a neki nem tetszőket /mert koncepciójának ellentmondanak/ félredobva --, tévesek, a forrásjel-

zetek hibásak vagy teljesen el is maradnak. Kifogásolja, hogy Bátky összeszedetett adatait kritika nélkül építi be következtetéseibe. Nem csak a kritika, hanem az önkritika is hiányzik Bátkynál: nem jelzi saját megállapításai hipotézis-voltát, úgy tálalja őket, mintha befejezett igazságok lennének. Kifogásolja Bátky fegyelmezetlen gondolatmenetét, mint mondja: „a Bátky gondolatmenetében észlelhető rejtélyeket.” Végül megállapítja: Bátkynál nem az ötlet, az eredmény, hanem a bizonyítási módszer kifogásolható. „De az ötlet módszeres megalkotás híján csak játéka a szellemnek és nem tudomány, még ha szerencsésen ráhibáz is a helyes eredményre.” Paisnak ez a kijelentése minden kor minden helynévmagyarozójának szól.

A vita legérdekesebb és számunkra legtanulságosabb része itt lezárul, bár hevessé Bátky részéről ekkor válik igazán. Ha eltekintünk stílusának vizsgálatától /pedig a tudományos vita módszeréhez is nagyszerű adalékokat nyújthatna a két vitázó stílusának szembeállításával/, és Bátky válaszában lényegi részét nézzük, a következőt látjuk: Bátky nem fogadja el Pais magyarázatát, főként földrajzi meggondolások alapján: az általa ismert med utótagú helynevek jelölje helyeken vagy túlságosan sok a víz /tehát nem lehetnek szárazak/ vagy pedig ezek a helyek a tájból kiemelkednek /tehát nem lehettek vízfolyások/. Érveinek ez a része meggondolkoztató, mivel Pais bizonyításának leggyengébb része a névnek a tájhoz, a földrajzi helyhez való kapcsolása. Pais ugyanis teljes biztonsággal mozog az okmánytárak történeti anyagában, azonosításai is helyesek, ám a tárgyi vonatkozásokhoz való kötései nem mindig azok, s így jogosan kifogásolja megállapítását a székesfehérvári Kecskemétről /MNY. XXVI, 133/ Bátky /MNY. XXVI, 209--10/, vagy más alkalommal Beke Üdön /NÉNY. XI, 138--40/, melyet Pais el is ismert /MNY. XLVIII, 222/.

A Kecskemét-vitához még egy cikk tartozik /NÉNY. II, 275--6/, ahol Pais egyszerűen szembeállítja saját szövegét azzal, amit ebből Bátky kiolvasott. Az ilyen értelmezővel Pais nem hajlandó vitázni. A tudományos vitához ugyanis hozzátartozik, hogy ne tulajdonítsam az ellenfélnek azt, amit nem mondott.

2. A Bendegúz-vita

A Bendegúz-vitát és hangjának hevesességét nem érthetjük meg anélkül, hogy előzményeit ne ismernénk. E vita része ugyanis a „második ugor-török háborúnak” nevezett vitasorozatnak.

1925 és 1929 között jelent meg MELICH JÁNOS A honfoglaláskori Magyarország című, füzetekben megjelenő és ezekből összeálló műve mint A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve című sorozat első kötete. A könyv a helynevek és személynevek elemzése kapcsán kívánta szolgálni Melichnek a honfoglaláskori Magyarország bolgár-török népességéről vallott elméletét. Ez az elmélet -- ma már bevallhatjuk -- alapjában véve hibás. Bár az ország egyes részein elismerhetünk bolgártörök fennhatóságot /vö. GYÜRFFY GYÖRGY: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról Bp. 1958. 12/, ám az „ország lakossága nagyrészt szláv volt” /GYÜRFFY: i. m. 12/. A modern összefoglaló kézikönyvnek számító BÁRCZI--BENKŐ--BERRÁR: A magyar nyelv története című könyv is itt talált szláv lakosságról beszél, bolgártörökről nem /385/. Melich könyvének megjelenése után egy évre adta ki -- 1930-ban -- MOÓR ELEMÉR Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás című tanulmányát, melyben kritika alá veszi Melich számos megállapítását. Moór előzőleg már megjelentetett Ungarische Flussnamen címen egy tanulmányt /UngJb. VI, 434--47/, ahol a magyarországi folyónevek szláv eredetét igyekezett kimutatni. E tanulmányát Melich /MNY. XXIV, 7/ „badarságnak” mondta, a következő évben a MNY.-ben megjelenő Megjegyzéseit is fölényesen visszautasította /XXV, 386--90/.

MOÓR tehát a BolSzláv.-ban sorra veszi Melich bizonyos állításait. Hogy milyen eredménnyel, álljon itt egy kis összehasonlítás: kiválasztottam 21 Moór által kifogásolt helynévmagyarázatot. E 21 név: Laborc, Zobor, Ung, Krassó, Koppány, Küküllő, Brassó, Barót, Bihar, Orsova, Dombó, Tisza, Bars, Szalók, Csátár, Szamos, Maros, Körös, Temes, Túr, Gyalu. E 21 név esetében megnéztem a modern nyelvészeti kritikát képviselő FNESz. megállapításait. A FNESz. e 21-ből 14 esetben a Moór

javasolta etimológiát -- illetőleg a szláv átadót -- fogadta el valószínűbbnek. Nem foglal állást a FNESz Orsova és Laborc esetében. Mindkettlen tévednek, s ezért egyiket sem fogadja el a Koppány esetében /ám ennek a FNESz által elfogadott etimológiáját Moór egy későbbi cikke nyomán ismerjük: MNy. XL, 302--4/. Melichnek, illetőleg a török etimológiának ad igazat a szótár a Krassó, a Küküllő, a Bars és a Gyalu esetében. Mindezek alapján vallhatjuk MIKESY-vel /MNy. LXX, 379/, hogy Moór Elemér fontos helyet foglal el a magyar nyelvészeti kritika történetében.

Moórnak tehát számos ponton igaza volt, ám a kritikusnak nem elég, ha helyenként igaza van. Egy tanulmányban ugyanis lehet, szabad tévedni. Sokkal kényesebb már a kritikus tévedése, hiszen ha olyasmit kifogásol, amiben nincs igaza, még igaz állításai is megkérdőjelezhetők. A fölényes kritikus tévedései pedig még súlyosabbak: nevetségesek. Ezt a nevetségességet nem tudta kikerülni Moór, amikor például a BolgSzláv. 9. oldalán így nyilatkozik az általa javasolt magyarázatról: „A Krassó < Krasov etymológiára tehát körülbelül mérget lehet venni”. Ám ez az etimológia éppen hibás, akárcsak az általa javasolt Gyalu < szl. jelov magyarázat, melyről így nyilatkozik: „... ezen származtatás helyességét teljesen bizonyossá teszi az a tény...” /BolgSzláv 31/. Moórnak -- bár sommás kijelentései miatt többször méltán kiváltotta a nyelvészetbe megfelelő előképzettség nélkül belekontárkodó laikusnak kijáró szemrehányást sőt lenézést -- sok tekintetben igaza volt. Láttuk ezt a részletekben, még inkább ezt látjuk ott, ahol Melich könyvének és Melich stílusának egyéb fogyatékoságait említi fel. Moór kritikája ugyanis nem csupán Melich koncepcióját általában és Melich egyes tétéleit érinti, hanem a könyvében fellelhető énközpontú előadásmódot, a könyv tartalomjegyzékének hiányát, a füzetekben megjelent „kézikönyv” használhatóságát. Moór szerint egy kézikönyv tartalmazzon elfogadott tétéleket, ne pedig friss és nem teljesen igazolt vélekedéseket. Kifogásolja továbbá Melich eljárás módját vitapartnerével szemben és azt, hogy Melich a tudományos vitának politikai színezetet ad. A

tudomány ugyanis -- vallja Moór -- nem politikaalkotó tényező, s attól, hogy kimutatjuk, hogy nem bolgártörökök, hanem szlávok éltek itt a honfoglalás előtt, még nem válunk hazaárulókká. /Ezzel a véleménnyel Melich nem ért egyet, felfogásának több helyen is hangot ad: MNy. XXIV, 10, MNy. XXV, 245 és 390. Melichnek e hibáját BENKŐ is megemlíti: MNy. LIII, 10, ám a folyóiratnak ugyanebben a számában Pais Moór kritikáját -- Moór nevét nem említve -- elfogultnak és tudománytalannak mondja, és megvédi Melichet a „romantikus tudóst”./

Az elutasítás és megnevezés igazának mániákus keresőjévé teszi Moór Elemért; a „budapesti iskolával”, ennek „nyelvészeti formalizmusával” szemben megalapítja az objektivista „szegedi iskolát” és kritizálja e nyelvészeti formalizmus minden megnyilvánulását. Főként Melichet és „hú Sancho Pansáját”, Pais Dezsőt támadja, a polémia közte és Pais között állandósul /vö. UngJb. 1927: 271--2; MNy. XXV, 595--6; NénY. II, 26; MNy. XXV, 390/, sőt később, évtizedek múltán is -- bár sokkal szelídebb formában -- feltör. /A Pais Emlékkönyvben Moór magát mint „egykori ellenfelet” említve „ajánlja szeretettel” Pais Dezső figyelmébe írását. Pais pedig, bár a háború alatti és utáni években megnyitotta a Magyar Nyelvet Moór cikkei előtt, még 1964-ben is így üzen Moórnak: „Engedje meg, hogy figyelmébe ajánljak egy-két adatot, mivel úgy tapasztaljuk, hogy nem különösen kényere az adatok után való nem mindig kényelmes kereskedés” MNy. LX, 128./

A Bendegúz-vita MESKÓ LAJOS Bendegúz című írásával kezdődik /MNy. XXXII, 328--9/. A szerző a magyar krónikák Bendegúz és Jordanes Mundzucus alakja között von párhuzamot, a két nevet azonosnak mondja és Pais nyomán /MNy. XXXI, 267/ a török bün ~ mün 'leves' szóval hozza kapcsolatba. Hasonló típusú névadás nem ritka a török és a magyar nevekénél, így Meskó példákkal is megtámogatja magyarázatát. A név végén kicsinyítő képzőt feltételezve a név eredeti jelentése vagy leveske vagy esetleg kis gyöngy /NÉMETH: HonfKial 135/ -- mondja Meskó.

Nem sokkal később a Népünk és Nyelvünk /IX, 30--2/ Szemle rovatában Moros Ella álnéven Moór Elemér és MÉSZÁROS GYULA ismerteti kritikusan Meskó cikkét. Ismertetésük éles kirohanás a „pesti nyelvészek” ellen, gúnyos, fölényes hangnemmel mindenestül elítélik a módszert is, az eredményt is, melyre Meskó jutott. Ám a két kritikus rosszul néz utána egy adatnak, és azt állítják, hogy a Paistól idézett mün ~ bün alak nem létezik. Fentebb megállapítottam, hogy a fölényes kritikus tévedése nevetségessé teszi magát a kritikát. Erre érez rá Pais, amikor Mahmud Al-Kasgari álnéven válaszcikket ír /MNY. XXXIII, 63--4/: igenis megvan MAHMUD AL-KASGARI szótárában a kérdéses szó. Pais, miután ezt kimutatta, hangsúlyozza: ő megfajtéseit, magyarázatait mint lehetőségeket vetette fel, sohasem ad „garantáltan biztos” etimológiát, mint a „slavomorphikus hitregvilágban” /NÉNY. II, 26/ élő Moór. A vita lényegi és számunkra leginkább tanulságos része Paisnak eme válasza, hiszen egy bizonyos ponton túl minden tudomány már csak többé vagy kevésbé megalapozott hipotézisekből áll. E véleményt fejezi ki még részletesebben a MNY. XXXIII, 275--9. lapjain: Moór kerekén kijelenti, hogy a bors szó a XII. században még bursu-nak hangzott. Pais rámutat: a nyelvtörténeti adatok bors alakjában adják a szót. „Belőlük nem következik, hogy a XII. században is bors volt a szó, de az sem bizonyos belőlük, hogy bursu vagy burs volt”. Tudnunk kell tehát mértéket tartani akkor, amikor a nyelvtörténeti tényekből, adatokból következtetéseinket felépítjük: milyen biztonsággal állíthatunk valamit, mennyire valószínű az állításunk. Pais figyelmeztetése ismét minden kor nyelvtörténésze számára szól: „Hogy a X--XIV. századi magyar nyelvben finnugor eredetű vagy jövevény nyelvelemekben az u és az o hangok miképpen, milyen időrendben váltakoztak, arra nézve lehetnek többé-kevésbé határozott felfogások, de ezeket az egész ó-magyar nyelvközösségre nézve dogmává tenni csak a tények nem ismerése vagy félreismerése alapján lehet.” A feltételezés feltételezés voltának be nem ismerése, a „garantáltan biztos” etimológiák -- hogy a szófejtés területén

maradjunk -- csak hirdetőiknek laikus voltát mutatják, hiszen dogmákat egy tudomány sem képviselhet.

Ha eltekintünk Moór tévedéseitől és végérvényes igazságokat kijelentő hangnemétől /melyet bizonyos mértékig érthetővé tesznek a Melich által rászórt vádak és a Magyar Nyelv elzárkózása cikkének közlésétől, vö. BolgSzláv 42/, megszívlelendők azok a sorai, melyekben az általa neovámbérizmusnak nevezett irányzat szerinte nyelvészeti formalista módszerét bírálja. Bár a formai megfelelés is fontos /ezt Moór implicite elismeri/, legalább ilyen fontos a történeti, etnikai és archeológiai szempontok bevonása is a tulajdonnevek etimologizálásába. Ennek a komplex vizsgálati módnak hangsúlyozása Moór Elemér érdeme.

A vita során még további cikkek születtek, ám általánosítható módszerbeli tanulsággal ezek már nem szolgálnak /Németh: MNy. XXXIII, 216--21; Mészáros: NÉNy. IX, 224--6; Moór: NÉNy. IX, 234--6/.

HEGEDŰS ATTILA

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS UTCANÉVADÁS

1. Elöttem fekszik a kolozsvári magyar polgárok 1453-ból való összeírása, s benne jó ötszáz év távolából ilyen utcanevek: Monostor wcza, hyd wcza /Híd utca/, Magyar wcza, Fazokas wcza, Zena wcza /Széna utca, később Szén-utca/ régi németnyelvű irományokban Heugasse, Farkas wcza, Platea Regis /azaz Király utca/, Zeben wcza /Szeben utca: a Nagyszeben azaz Torda felé menő út /megjelent a Történelmi Tár 1882. évfolyamában/. Aki valamennyire ismerős Kolozsvárral, s beszéli anyanyelvi szinten a magyart, nem hiszem, hogy ne tudná betájolni Erdély egykori fővárosában e neveket. A magyar történeti utca, hely- és helységnévanyag közép-keleteurópai sajátossága éppen egységessége, több évszázados múltja és a napjainkig tartó folytonosság /legalább is a szójhagyomány szintjén/. Ez a folyto-